

УДК 37(091)(477):316.75“1920/1980”

DOI:

Микола Галів, доктор педагогічних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Уляна Галів, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ВПЛИВ КУЛЬТУ ОСОБИ НА УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ НАРАТИВ (1920–1980-ті рр.)

У статті проаналізовано прояви впливу культу особи радянських політичних лідерів В. Леніна і Й. Сталіна на український історико-педагогічний наратив. Показано, що у наукових працях обидва радянські лідери завжди подавалися як геніальні вчені, інтелектуали, мислителі, які продовжують і розвивають теорію К. Маркса та Ф. Енгельса. Відзначено, що у творах обох більшовицьких вождів історики педагогіки дошукувалися тез щодо історичних обставин і прогнозів розвитку освіти і педагогіки. Встановлено, що культ особи Й. Сталіна у 1930–1940-х рр. в наративі істориків педагогіки потіснив культ особи В. Леніна. Підкреслено, що після XX з'їзду КПРС (1956) з історико-педагогічного наративу зникають згадки про Й. Сталіна і уводиться висновок про шкідливість культу особи для наукової роботи. Досліджено, що масштабних проявів культу особи М. Хрущова та Л. Брежнєва в історико-педагогічному наративі українських учених не було, а спроби звеличення їхньої діяльності мали фрагментарний характер.

Ключові слова: культ особи; історико-педагогічний наратив; українська педагогіка; В. Ленін; Й. Сталін; марксизм-ленінізм.

Лім. 28.

Mykola Haliv, Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor of the History of Ukraine Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Uliana Haliv, Ph.D. (Philology), Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THE INFLUENCE OF THE CULT OF THE PERSON ON THE UKRAINIAN HISTORY-PEDAGOGICAL NARRATIVE (1920-ies – 1980-ies)

The influence of the cult of personality of Soviet political leaders V. Lenin and J. Stalin on the Ukrainian historical and pedagogical narrative is analyzed in this article. It is shown that both Soviet leaders have always been presented in scientific works as genius scientists, intellectuals, thinkers who continue and develop the theory of K. Marx and F. Engels. It is investigated that historians of pedagogy in the works of both Bolshevik leaders sought theses about the historical conditions and forecasts of the development of education and pedagogy. In particular, the semantic components of Lenin's speech at the Third Congress of the Komsomol (1920) were widely used, which was even proposed to be considered the beginning of a new stage (period) in the history of not only Soviet but also world schooling and pedagogy. The authors found that the J. Stalin's cult of personality in the 1930ies and 1940ies dislodge the V. Lenin cult of personality and even, to some extent, the names of the official founders of Marxism. The image of J. Stalin in the history-pedagogical narrative got a paternalistic and didactic color, and his frankly weak personal intellectual traits (knowledge of the Russian language, catechetical style of discussion) were presented as role models in the education of children and youth. However, after the Twentieth Congress of the CPSU (1956), references to J. Stalin disappeared from the history-pedagogical narrative and the conclusion that the cult of personality was harmful to scientific work was introduced, but criticism of the Soviet political system was not allowed. It is investigated that there were no large-scale manifestations of the cult of personality of M. Khrushchev and L. Brezhnev in the historical and pedagogical narrative of Ukrainian scientists, and attempts to glorify their activities were fragmentary.

Keywords: cult of personality; history-pedagogical narrative; Ukrainian pedagogy; V. Lenin; J. Stalin; Marxism-Leninism.

Постановка проблеми. Дослідження розвитку історико-педагогічної науки в Україні неодмінно повинне враховувати суб'єктивні та об'єктивні чинники, які впливали на осмислення істориками педагогіки розвитку у минулому педагогічних ідей та освітніх установ. Серед об'єктивних факторів впливу на історико-

педагогічний текст першорядне значення мають політичний режим, економічні відносини, ідеологічна система, суспільні цінності тощо. Безумовно, у XX ст. педагогічна та історико-педагогічна наука в Україні особливо потерпали від комуністичного тоталітарного режиму, умови якого змушували вчених враховувати вимоги

“політичного моменту”, а відтак й будувати власні дослідження і наративи відповідно до панівної ідеології та масштабної пропаганди. Однією із ознак радянського тоталітаризму був культ особи партійно-державних діячів, який впливав на масову та індивідуальну свідомість й проникав у творчість учених, зокрема істориків педагогіки.

Аналіз останніх досліджень. Вплив культу особи радянських політичних діячів на український історико-педагогічний наратив досліджували Н. Гупан, О. Сухомлинська, О. Стражнікова. Найбільш повно зазначена проблема охарактеризована у монографії М. Галіва (2018), в якій виокремлено найбільш важливі ідеологічно-пропагандистські топоси культу особи, які потрапили до праць істориків педагогіки у роки радянського режиму та різною мірою визначали осмислення педагогічної минувшини [4]. Вважаємо, що цей аспект потребує більш детального дослідження.

Мета статті – проаналізувати вплив культу особи на український історико-педагогічний наратив радянського періоду (1920–1980-ті рр.) та виокремити найбільш характерні його прояви у працях істориків педагогіки.

Вклад основного матеріалу. Культ особи визначають як безмірне звеличення людини (аж до її обожнення), яка займає найвище становище в суспільній (політичній, релігійній) ієрархії, надмірну гіперболізацію заслуг і можливостей лідера. Безумовно, культ особи притаманний переважно тоталітарним і авторитарним режимам, лише інколи його прояви можуть спостерігатися в демократичних суспільствах. Загальновідомими є руйнівні наслідки впливу культу особи лідерів Радянського Союзу на усі сфери суспільного життя, зокрема й науку. Безумовно, позначилися вони й на наукових дослідженнях українських істориків педагогіки, яким довелося жити і працювати в умовах радянського режиму (1920–1980-ті рр.). Загалом, на українському педагогічному історіописанні найбільш виразно позначився вплив культу особи В. Леніна і Й. Сталіна.

У 1920–1930-х рр. в українському історико-педагогічному наративі почав формуватися культ особи В. Леніна, якого у наукових працях характеризували як продовжувача теорії К. Маркса і Ф. Енгельса. Насамперед це проявилось у підкресленні геніальності зазначених осіб, що одразу передбачало надання статусу незаперечної істини усьому, про що вони коли-небудь написали чи сказали. Зокрема, у праці М. Григор'єва про культурно-освітні погляди К. Маркса (1933) останнього названо “геніальним

вождем світового пролетаріату, основоположником наукового комунізму, творцем матеріалістичної діалектики” [5, 8]. При кожній нагоді автор підкреслював геній основоположника марксизму: “дав геніальну прогнозу розвитку культури...”, здійснив “геніальний вклад” до скарбниці “марксо-ленінської науки”, дав “геніальну наукову прогнозу” про освіту і виховання майбутнього як систему комуністичного виховання [5, 9, 10 12]. Подібно й О. Попів у тому ж році стверджував: К. Маркс і Ф. Енгельс “в цілій своїй науці” дали категоричну і вичерпну відповідь на питання, як розв’язати проблему пролетарського дитинства і водночас усього “дитинства трудящих” [18, 37].

На формуванні культу особи В. Леніна у міжвоєнний період особливо позначилася обставина паралельного конституювання культу особи Й. Сталіна. Навіть у працях з приводу 10-ліття смерті творця радянської держави, його педагогічні думки подекуди затьмарювалися довгими переліками успіхів радянського будівництва. Доказом є стаття харківського вченого А. Зільберштейна (1934), який уже з першої сторінки у ній заявив: “Ленін помер, але партія, зміцнивши свої сили тисячами нових кращих робітників, зімкнувши ще тісніше свої ряди на основі вчення Леніна під керівництвом свого Центрального Комітету на чолі з кращим учнем Леніна т. Сталіним, продовжувала справу Леніна” [11, 8]. А далі автор вів мову про першу п’ятирічку, “фундамент соціалізму”, створення важкої промисловості (“матеріальної бази соціалізму”), реконструкцію основних галузей промисловості, розгром “останнього капіталістичного класу” – куркульства, поширення колгоспу на селі [11, 8–9]. Подібний підхід бачимо і в статтях Г. Боришполяця, Я. Олійника (1950) [1; 16], котрі разом з ушлявленням В. Леніна, одночасно вихваляли Й. Сталіна за мудрість, турботу, геніальність тощо.

Підкреслення геніальності В. Леніна стало традиційним, а його думки, зокрема патетичні обриси майбутнього, подавалися істориками педагогіки як наукові, геніальні прогнози. Так, Т. Чугуєв у статті про погляди В. Леніна на вчительство (1941), подав мітинговий заклик більшовицького лідера щодо подальшої участі вчителів у революційному русі як прогноз, котрий, звісно, “підтвердився” [26, 8]. Надалі знову згадав про “геніальний прогноз”, обґрунтування “геніальної формули про піднесення радянського народного вчителя на ту висоту, на якій він ніколи не стояв ні в одній буржуазній країні”, а також “виняткове піклування про вчительство” [26, 10, 12–13]. Б. Кобзар і Д. Водзінський (1971),

рецензуючи нариси з історії радянської педагогіки М. Гончарова, підкреслили думку, що саме В. Ленін заклав методологічну основу, як “гранітний фундамент”, на якому ґрунтується педагогічна наука [12, 107].

Історики педагогіки приділяли увагу промові В. Леніна на III з’їзді комсомолу в 1920 р., яка, звісно, визначалася як “геніальна”. У 1941 р. Я. Резнік, аналізуючи виховний метод А. Макаренка, підносив ці “геніальні слова” В. Леніна як один з ключових моментів для біографії українського педагога [20, 7]. У подібних тонах охарактеризовано промову більшовицького лідера у статті Г. Шевеля (1950) [27], П. Шостака (1955) [28] та інших авторів.

Культ особи Й. Сталіна міцно увійшов до вітчизняних праць з історії педагогіки у 1930-х рр. Народний комісар освіти УСРР М. Скрипник на початку 1932 р. опублікував в журналі “Комуністична освіта” статтю-рефлексію з приводу листа Й. Сталіна до редакції журналу “Пролетарська революція” (1931). У ній виразно задекларовано непохитність авторитету генерального секретаря ВКП(б) для усіх “робітників ідеологічного фронту”. М. Скрипник наголосив, що будь-яка промова Й. Сталіна є “поворотним пунктом на всіх ділянках наукової думки. Вона примушує перевірити, під нові ознаки поставити роботу всіх марксистів, на яких би вони наукових теренах не працювали, на якій би ділянці не провадили вони роботу. Вона примушує провести переоцінку цієї роботи, поставити її під нові ознаки, повести новим шляхом” [21, 19].

Часто прізвище Й. Сталіна підносили через згадування поряд з іменем В. Леніна. В уже згадуваній статті М. Григор’єва йшлося: “Ленін і Сталін в умовах нової історичної епохи розвинули, поглибили і піднесли ще на вищій ступінь учення основоположників марксизму про культуру, освіту і виховання. Вчення Леніна і Сталіна про комуністичне виховання підростаючих поколінь є для нас теоретичною основою розробки всіх питань радянської педагогіки” [5, 16]. В іншій публікації журналу “Комуністична освіта” (1936) більшовицького лідера названо “кращим учнем” К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна [3, 10].

З огляду на поширення культу особи Й. Сталіна офіційні основоположники марксизму щораз менше згадувалися поряд з іменем генерального секретаря ЦК ВКП(б). Культ останнього з часом навіть потіснив культ творця радянської держави. Превалювання культу Й. Сталіна над культом В. Леніна у 1930–1940-х рр. відбилося й на історико-педагогічних працях. Зокрема, А. Зільберштейн, пишучи про погляди В. Леніна

на культурну революцію і освіту, подекуди подавав погляди Й. Сталіна як ленінські. Для прикладу, цитував слова останнього про культурну революцію з доповіді на XVI з’їзді ВКП(б) [11, 15–16]. Найцікавіше, що після наведення довгої цитати Й. Сталіна, автор зазначив: “Розуміючи так широко завдання культурної революції, Ленін і Сталін... ставлять перед нею конкретні завдання” [11, 16]. Тож слова тодішнього радянського лідера дослідник цілковито трактував як думки попереднього.

Напередодні німецько-радянської війни з’явилися публікації істориків педагогіки С. Збандуто та С. Чавдарова (1940), спеціально присвячені педагогічним поглядам Й. Сталіна. У них радянський лідер уже виступав не лише як “учень” та “продовжувач справи” К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, але й глумився у ролі того, хто розвинув “марксистсько-ленінське вчення”. Так, С. Чавдаров переконував: “Й. Сталін розвинув далі учення Маркса, Енгельса, Леніна про мораль в нових умовах, умовах перемоги соціалізму і поступового переходу від соціалізму до комунізму” [23, 22]. Подібно писав і С. Збандуто: “Розвиваючи вчення Маркса, Енгельса, Леніна про школу, товариш Сталін вносить велетенський науковий внесок у це питання” [10, 17].

Образ більшовицького вождя в історико-педагогічному наративі набував патерналістсько-дидактичного забарвлення. Так, С. Чавдаров, аналізуючи погляди “великого вождя народів” на освіту, підкреслював, що Й. Сталін “зобов’язував молодь”, “підключається”, “систематично вказував”, “під керівництвом товариша Сталіна”, “Йосиф Віссаріонович учив...”, “попередньо захищав”, великодержавним тенденціям “давав найрішучішу відсіч”, “неустанно учить” [23, 15–16, 18–19]. Дослідник підкреслював, що усі накреслені Й. Сталіним заходи в справі будівництва соціалізму були блискуче здійснені з найкращими результатами, а з приводу реалізації планів вождя зазначив: “Що це буде так, в цьому немає ніякого сумніву” [23, 17]. Наступні возвеличення вождя як “великого політика, великого ученого, великого педагога сучасності” [23, 30] С. Чавдаров завершив вдячністю і славослів’ям “любимому батькові”, його “геніальному розуму”, “непохитній волі” та “мудрості” [23, 19, 25].

Історики педагогіки, зважаючи на культ особи, змушені були ретельно цензурувати свої праці. Маємо приклад одеського вченого М. Гриценка, котрий у своїй кандидатській дисертації, присвяченій педагогічним поглядам Д. Писарева (1940), забув надрукувати поряд з прізвищем В.

Леніна ім'я тодішнього лідера партії, тож змушений був дописати рукою “і Й. В. Сталін” [7, арк. 294].

Прагнучи возвеличити Й. Сталіна, радянські історики педагогіки нерідко допускали неймовірні аж до кумедності перегини. С. Чавдаров, наводячи слова більшовицького лідера про освіту як зброю, стверджував, що цю тезу виведено Й. Сталіним “на основі наукового аналізу історії суспільства” і саме в ній підсумовано “результат всієї історії педагогіки, історії школи” [23, 13]. Говорячи про ліквідацію нерівності між чоловіком і жінкою як гігантський успіх радянської країни, учений переконував, що це було результатом “багківського піклування про жінок Й. В. Сталіна” [23, 26]. У 1950 р. І. Тертичний, цитуючи М. Калініна, писав, що саме Й. Сталін найкраще за усіх знає російську мову, тож у нього треба вчитися скупості, ясності і кришталевої чистоти мови [22, 12]. А. Г. Боришполец (1950) поставив діючого більшовицького лідера на один шабель з В. Леніним у здійсненні більшовицької революції [1, 5].

Особливою гротескністю відзначалася здійснена С. Збандуто характеристика Й. Сталіна як геніального дидакта: “Ідеалом високої педагогічної методичної майстерності слугують публічні виступи тов. Сталіна. Надзвичайна ясність викладу, глибока логічна послідовність думки, науковість, принциповість, уміння із багатства фактів, явищ робити висновки, наукові узагальнення, уміння в простій, доступній формі довести до свідомості широких мас самі складні наукові проблеми, зрозумілі доступні приклади, які наводяться під час доповіді – ось характерні, педагогічні особливості творів і публічних виступів геніального вчителя Сталіна. Ці педагогічні якості слугують принциповою основою радянської дидактики” [10, 22]. Піднесення катехитичного стилю риторики Й. Сталіна, надбаного останнім ще в Тифліській духовній семінарії, до “надзвичайної ясності”, “логічності”, “науковості” було особливо кричущою гіперболізацією.

На цьому С. Збандуто не зупинився й писав про радянського вождя як “високий ідеал педагога-вихователя”, котрий “турботливо вирощує” молоде покоління, “виховує кадри радянської держави”. Означення “геніальний інженер людських душ” цей автор використав для того, щоб назвати Й. Сталіна “найвеличнішим знавцем дитячої психології”, бо ж з дітьми він “простий, по-батьківськи уміло і любовно, відноситься до найбільш менших своїх друзів”. Професор уважав закономірною подяку дітей

Й. Сталіну за щасливе майбутнє й, зрештою, ставив вождя за приклад учителям щодо того, як знаходити “ключ до дитячого серця” [10, 23–24].

У перші роки після Другої світової війни культ Й. Сталіна, як відомо, сягнув піку. Дифірамби на честь “вождя й батька Генералісимуса Й. В. Сталіна” заповнили історико-педагогічні праці. Для прикладу, С. Чавдаров піднесено писав про “великого Сталіна”, який “блискуче провів радянський корабель серед незліченних небезпек, імперіалістичних змов та замахів”. Згадавши про керівництво країною на шляху індустріалізації і колективізації, забезпечення матеріальної основи її економічної, політичної та військової могутності, автор оспівував військово-стратегічні таланти вождя, котрий “привів свою Вітчизну до перемоги, подібної якій досі не знав світ” [25, 30]. Чого варті лише панегірично-ліричні пасажі С. Чавдарова: “Великий вождь знає думи народні, глибоко відчуває він почуття народні, традиції народні, виборені кров'ю й подвигами кращих синів народів. Він цінить їх і вчить наслідувати найкращі з цих народних почуттів і традицій” [25, 34].

Традиційними стали прикінцеві славослів'я в історико-педагогічних працях, присвячених радянському періоду історії школи та педагогіки. Для прикладу, Г. Вдовиченко і Т. Реммер у 1947 р., висвітлюючи історію позашкільних закладів України за 30 років, заповняли дякувати “великому вождю, батькові і вчителю – любимому Сталіну” за “повсякденне піклування” і забезпечення умов, щоб “найщасливіші в світі радянські діти” виховувалися в душі комунізму [2, 38–39]. Подібні вдячні дифірамби подибуємо і в статтях С. Чавдарова (1949), М. Грищенко (1949), Г. Пінчука (1950), О. Філіппова (1952).

Культ Й. Сталіна ще деякий час впливав на праці істориків педагогіки навіть після смерті. Зокрема, С. Чавдаров у черговій статті про педагогічні погляди В. Леніна (1954) традиційно вів мову про розвиток Й. Сталіним ленінських настанов про систематичне навчання [24, 21]. Г. Пінчук, аналізуючи значення “возз'єднання” України з Росією для розвитку освіти (1954), знову згадував “великого Сталіна” [17, 15]. Проте після ХХ з'їзду КПРС (1956), де М. Хрущов виступив з доповіддю “Про культ особи та його наслідки”, і прийняття постанови ЦК КПРС “Про культ особи та його наслідки” з історико-педагогічного нарративу зникають згадки про Й. Сталіна і уводиться висновок про шкідливість культу особи для наукової роботи. Для прикладу, у статті В. Ніколаєнка (1957) зазначалося: “Розвиткові радянської школи, теорії і практики навчання та виховання завдало шкоди поширення культу

особи. Починаючи з середини тридцятих років в працях з питань освіти і педагогічної науки часто зустрічалось абстрактне декларування, певний відрив школи від практики” [15, 12]. М. Гриценко (1962) в одній із рецензій зазначив, що у 1958 р. видавництво “Радянська школа” надрукувала “Хрестоматію з марксистсько-ленінської педагогіки”, однак, на його думку, її треба перевидавати, “знявши матеріал, що пропагує культ особи Сталіна” [6, 85]. Прізвисько покійного політичного лідера уже не згадували в традиційному переліку класиків “марксизму-ленінізму”, що бачимо, для прикладу, з праці М. Ніжинського (1963). У ній учений серед “духовних наставників” радянської педагогіки назвав лише К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна [14, 15].

Деякі вчені, немов соромлячись попереднього схиляння перед Й. Сталіним, уникали навіть згадок про свої публікації з цього приводу. Зокрема, С. Збандуто, пишучи наприкінці 1960-х рр. історію очолюваної ним кафедри педагогіки, назвав публікації працівників кафедри 1930-х рр., але ніде не згадав свою статтю про педагогічні погляди Й. Сталіна [9, арк. 83].

Після приходу до влади Л. Брежнєва і згортання “хрущовської відлиги” децю змінилися акценти з приводу культу особи Й. Сталіна. З одного боку, його ніхто не заперечував, але з історико-педагогічних праць зникла згадка про шкідливість цього явища, з іншого, наголошувалося на незмінності соціалістичної системи. Зокрема, у 1967 р. журнал “Радянська школа” надрукував редакційну статтю, в якій зазначив: “Перекручення, допущені внаслідок культу особи Сталіна, не змінили природи соціалістичного суспільства, не похитнули підвалин соціалізму” [13, 3]. У цій декларації бачимо виразний прояв несталінізму – часткової реанімації політико-ідеологічних постулатів сталінської доби, що відбулося у другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. [4, 222].

Відвертих проявів культу особи М. Хрущова та Л. Брежнєва в історико-педагогічному наративі радянських учених не було. Хоча в роки перебування на посаді генерального секретаря КПРС Л. Брежнєва з’явилися певні спроби звеличити його постать і в історико-педагогічних працях. Так, В. Пронікова (1972) серед “видатних діячів” комуністичної партії та радянської держави, які писали про виховну роль піонерської організації, поряд з В. Леніним, Н. Крупською, А. Луначарським та В. Постишевим згадала і Л. Брежнєва [19, 42]. М. Гриценко у чернетці монографії з історії шкільництва в радянській

Україні після усунення від влади М. Хрущова і приходу до державного керма Л. Брежнєва викреслив усі цитати попереднього лідера КПРС [8, арк. 10, 11, 13, 17]. Посилилося цитування Л. Брежнєва в історико-педагогічних працях, присвячених боротьбі вчителів та учнів України проти нацистських окупантів (А. Піщевський, В. Повх, В. Фарфоровський, П. Мельник). Подібну практику пов’язуємо з ідеологічно-пропагандистською кампанією щодо уславлення воєнної діяльності цього радянського функціонера в роки німецько-радянської війни, яка розгорнулася в СРСР 1970–1980-х рр. [4, 222].

Висновки. Отже, на українському історико-педагогічному наративі радянської доби (1920–1980-ті рр.) найбільш виразно позначився вплив культу особи В. Леніна і Й. Сталіна. У наукових працях обидва радянські лідери завжди подавалися як геніальні вчені, інтелектуали, мислителі, які продовжують і розвивають теорію К. Маркса та Ф. Енгельса. У працях обох більшовицьких вождів історики педагогіки дошукувалися тез щодо історичних обставин і прогнозів розвитку освіти і педагогіки. Зокрема, масово використовувалися змістові компоненти промови В. Леніна на III з’їзді комсомолу (1920), яку навіть пропонували вважати початком нового етапу (періоду) в історії не лише радянського, але й світового шкільництва та педагогіки. Культ особи Й. Сталіна, який увійшов до вітчизняних праць з історії педагогіки у 1930-х рр., потіснив культ особи В. Леніна й навіть, до певної міри, імена офіційних основоположників марксизму. Образ Й. Сталіна в історико-педагогічному наративі набував патерналістсько-дидактичного забарвлення, а його відверто слабкі особистісні інтелектуальні риси (знання російської мови, катехитичний стиль дискусії) подавалися як взірці для наслідування у вихованні дітей та молоді. Проте після XX з’їзду КПРС (1956) з історико-педагогічного наративу зникають згадки про Й. Сталіна і уводиться висновок про шкідливість культу особи для наукової роботи, однак при цьому не допускалася критика радянської політичної системи. Відвертих проявів культу особи М. Хрущова та Л. Брежнєва в історико-педагогічному наративі радянських учених не виявлено, а спроби звеличення їхньої діяльності мали фрагментарний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришполець Г. Великий основоположник комуністичного виховання підростаючого покоління. *Радянська школа*. 1950. № 2. С. 1–6.
2. Вдовиченко Г., Реммер Т. Позашкільні

- заклади України за 30 років. *Радянська школа*. 1947. № 6. С. 31–39.
3. Викладання історії в нашій школі [редакційна стаття]. *Комуністична освіта*. 1936. № 1–2. С. 8–10.
4. Галів М. Український історико-педагогічний наратив (середина XIX – кінець XX ст.): епістемологічні засади. Дрогобич, 2018. 614 с.
5. Григор'єв М. Маркс про культуру, освіту і виховання. *Комуністична освіта*. 1933. № 4. С. 8–16.
6. Гриценко М. С. [рецензія] Цінний посібник. *Радянська школа*. 1962. № 12. С. 85.
7. Державний архів Одеської області. Ф. Р-7401. Оп. 1. Спр. 1. 324 арк.
8. Державний архів Одеської області. Ф. Р-7401. Оп. 1. Спр. 6. 503 арк.
9. Державний архів Одеської області. Ф. Р-7510. Оп. 1. Спр. 35. 252 арк.
10. Збандуто С. Роль И. В. Сталина в создании и развитии советской педагогики. *Труды Одесского государственного университета. Сборник кафедры педагогики*. 1940. Т. 1. С. 3–25.
11. Зільберштейн А. Ленін про культурну революцію та завдання освіти. *Комуністична освіта*. 1934. № 1. С. 8–29.
12. Кобзар Б., Водзінський Д. [рецензія] Н. К. Гончаров. Очерки по истории советской педагогики. Київ, 1970. *Радянська школа*. № 1. С. 106–107.
13. Надихаючий документ епохи [редакційна стаття]. *Радянська школа*. 1967. № 8. С. 1–8.
14. Ніжинський М. У боротьбі за дитяче щастя. *Радянська школа*. 1963. № 3. С. 11–17.
15. Ніколаєнко В. Шляхом здійснення ленінських принципів народної освіти. *Радянська школа*. 1957. № 4. С. 5–13.
16. Олійник І. В. І. Ленін про народного вчителя. *Радянська школа*. 1950. № 1. С. 5–9.
17. Пінчук Г. Значення возз'єднання України з Росією для розвитку освіти на Україні. *Радянська школа*. 1954. № 2. С. 3–18.
18. Попів О. Проблема дитинства в творах Маркса й Енгельса. *Комуністична освіта*. 1933. № 4. С. 16–40.
19. Пронікова В. Видатні діячі Комуністичної партії і Радянської держави про роль піонерської організації у вихованні нової людини. *Радянська школа*. 1972. № 1. С. 37–42.
20. Резнік Я. Виховний метод А.С. Макаренка. *Комуністична освіта*. 1941. № 1. С. 7–25.
21. Скрипник М. Лист тов. Сталіна до редакції журналу “Пролетарская революция” та завдання робітників ідеологічного фронту. *Комуністична освіта*. 1932. № 1–2. С. 19–29.
22. Тертичний І. М. І. Калінін про радянського вчителя. *Радянська школа*. 1950. № 6. С. 10–13.
23. Чавдаров С. Й. В. Сталін про освіту та виховання. *Комуністична освіта*. 1940. № 1. С. 13–34.
24. Чавдаров С. В. І. Ленін про значення досвіду. *Радянська школа*. 1954. № 1. С. 19–25.
25. Чавдаров С. Найдемократичніша в світі школа. *Радянська школа*. 1947. № 5. С. 29–49.
26. Чугуєв Т. В. І. Ленін про вчительство. *Комуністична освіта*. 1941. № 4. С. 6–15.
27. Шевель Г. Програма комуністичного виховання молоді (До 30-річчя промови В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу). *Радянська школа*. 1950. № 5. С. 13–20.
28. Шостак П. Бойова програма комуністичного виховання (До 35-річчя промови В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу). *Радянська школа*. 1955. № 9. С. 12–15.

REFERENCES

1. Boryshpolets, H. (1950). Velykyi osnovopolozhnyk komunistychnoho vykhovannia pidrostaichoho pokolinnia [The great founder of the communist upbringing of the younger generation]. *Soviet school*, 2, pp. 1–6. [in Ukrainian].
2. Vdovychenko, H., & Remmer, T. (1947). Pozashkilni zaklady Ukrainy za 30 rokiv [Out-of-school institutions of Ukraine for 30 years]. *Soviet school*, 6, pp. 31–39. [in Ukrainian].
3. Vykladannia istorii v nashii shkoli (redaktsiina stattia) [Teaching history in our school (editorial)] (1936). *Communist education*, 1–2, pp. 8–10. [in Ukrainian].
4. Haliv, M. (2018). Ukrainyskyi istoryko-pedahohichnyi naratyv (seredyna XIX – kinets XX st.): epistemolohichni zasady [Ukrainian historical and pedagogical narrative (mid-XIXth – late XXth century)]. Drohobych, 614 p. [in Ukrainian].
5. Hryhoriev, M. (1933). Marks pro kulturu, osvitu i vykhovannia [Marx on culture, education and upbringing]. *Communist education*, 4, pp. 8–16. [in Ukrainian].
6. Hrytsenko, M. (1962). Tsynnyi posibnyk (retsenziia) [A valuable textbook (review)]. *Soviet school*, 12, p. 85. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti [State Archives of Odessa region]. Fund R-7401, Description 1, Case 1, 324 p. [in Russian].
8. Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti [State Archives of Odessa region]. Fund R-7401, Description 1, Case 6, 503 p. [in Russian].
9. Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti [State Archives of Odessa region]. Fund R-7510, Description 1, Case 35, 252 p. [in Russian].

10. Zbanduto, S. (1940). Rol Y. V. Stalina v sozdanii i razvitii sovetskoi pedagogiki [The role of J.V. Stalin in the creation and development of Soviet pedagogy]. *Proceedings of the Odessa State University. Collection of the Department of Pedagogy*. Vol. 1, pp. 3–25. [in Russian].
11. Zilbershtein, A. (1934). Lenin pro kulturnu revoliutsiiu ta zavdannia osvity [Lenin on the cultural revolution and the task of education]. *Communist education*, 1, pp. 8–29. [in Ukrainian].
12. Kobzar, B. & Vodzinskyi, D. (1971). N. K. Honcharov. Ocherky po ystoriy sovetskoi pedahohyky (retsenziia). [Essays on the history of Soviet pedagogy]. *Soviet school*, 1, pp. 106–107. [in Ukrainian].
13. Nadykhaiuchy dokument epokhy (redaktsiina stattia) (1967). [An inspiring document of the era (editorial)] *Soviet school*, 8, pp. 1–8. [in Ukrainian].
14. Nizhynskyi, M. (1963). U borotbi za dytiache shchastia [In the struggle for children's happiness]. *Soviet school*, 3, pp. 11–17. [in Ukrainian].
15. Nikolaienko, V. (1957). Shliakhom zdiisnennia leninskykh pryntsyypiv narodnoi osvity [By implementing Lenin's principles of public education]. *Soviet school*, 4, pp. 5–13. [in Ukrainian].
16. Oliinyk, I. (1950). V. I. Lenin pro narodnoho vchytelia [Lenin about the national teacher]. *Soviet school*, 1, pp. 5–9. [in Ukrainian].
17. Pinchuk, H. (1954). Znachennia voziednannia Ukrainy z Rosiieiu dlia rozvytku osvity na Ukraini [The importance of reunification of Ukraine with Russia for the development of education in Ukraine]. *Soviet school*, 2, pp. 3–18. [in Ukrainian].
18. Popiv, O. (1933). Problema dytynstva v tvorakh Marksa y Enhelsa [The problem of childhood in the works of Marx and Engels]. *Communist education*, 4, pp. 16–40. [in Ukrainian].
19. Pronikova, V. (1972). Vydatni diiachi Komunistychnoi partii i Radianskoi derzhavy pro rol pionerskoi orhanizatsii u vykhovanni novoi liudyny [Prominent figures of the Communist Party and the Soviet state on the role of the pioneer organization in the education of the new man]. *Soviet school*, 1, pp. 37–42. [in Ukrainian].
20. Rieznik, Ya. (1941). Vykhovnyi metod A.S. Makarenka [A.S. Makarenko's educational method]. *Communist education*, 1, pp. 7–25. [in Ukrainian].
21. Skrypnyk, M. (1932). Lyst tov. Stalina do redaktsii zhurnala "Proletarskaia revoliutsiia" ta zavdannia robitnykiv ideolohichnoho frontu [The Stalin's letter to the editors of the magazine "Proletarian Revolution" and the tasks of the workers of the ideological front]. *Communist education*, 1–2, pp. 19–29. [in Ukrainian].
22. Tertychnyi, I. (1950). M. I. Kalinin pro radianskoho vchytelia [M.I. Kalinin about the Soviet teacher]. *Soviet school*, 6, pp. 10–13. [in Ukrainian].
23. Chavdarov, S. (1940). J.V. Stalin pro osvitu ta vykhovannia [J.V. Stalin on education and upbringing]. *Communist education*, 1, pp. 13–34. [in Ukrainian].
24. Chavdarov, S. (1954). V. I. Lenin pro znachennia dosvidu [V.I. Lenin on the importance of experience]. *Soviet school*, 1, pp. 19–25. [in Ukrainian].
25. Chavdarov, S. (1947). Naidemokratychnisha v sviti shkola [The most democratic school in the world]. *Soviet school*, 5, pp. 29–49. [in Ukrainian].
26. Chuhuiev, T. (1941). V. I. Lenin pro vchytelstvo [Lenin on teaching]. *Communist education*, 4, pp. 6–15. [in Ukrainian].
27. Shevel, H. (1950). Prohrama komunistychnoho vykhovannia molodi (Do 30-ricchhia promovy V. I. Lenina na III zizdi komsomolu) [Program of communist education of youth (To the 30th anniversary of Lenin's speech at the III Congress of the Komsomol)]. *Soviet school*, 5, pp. 13–20. [in Ukrainian].
28. Shostak, P. (1955). Boiova prohrama komunistychnoho vykhovannia (Do 35-ricchhia promovy V. I. Lenina na III zizdi komsomolu) [Combat program of communist education (To the 35th anniversary of Lenins speech at the III Congress of the Komsomol)]. *Soviet school*, 9, pp. 12–15. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.12.2020

“Аюдина приречена на пошук сутности, сенсу життя, тому що той, хто відчуває своє життя без сенсу, не тільки нещасливий, але і навряд чи життєздатний”.

*Альберт Ейнштейн
найвизначніший фізик ХХ ст.*

“Аюдям здається, що вони змінюють події, проте іноді події змінюють людей”.

*Світлана Палан
українська письменниця*

